

สวดคฤหัสถ์ : มหรสพในงานศพ
Layman Recital: entertainment in funeral

ว่าที่ร้อยตรีไอลยเรศ งามแฉล้ม

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้รวบรวมการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับการละเล่นสวดคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นมหรสพชนิดหนึ่งของไทยที่มีมาแต่สมัยโบราณ โดยทำการศึกษาค้นคว้าการละเล่นสวดคฤหัสถ์ ในเรื่อง ความหมาย ความเป็นมา พัฒนาการ และองค์ประกอบในการสวดคฤหัสถ์ จากการศึกษาพบว่า การละเล่นสวดคฤหัสถ์ หมายถึงการสวดของฆราวาส ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “คฤหัสถ์” การละเล่นสวดคฤหัสถ์ เป็นมหรสพที่ได้รับอิทธิพลจากพิธีกรรมและความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา ในพิธีเกี่ยวกับการตายคือ พิธีสวดพระอภิธรรมศพโดยพระภิกษุสงฆ์ มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน มีหลักฐานปรากฏเด่นชัดในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์คือ กฎหมายตราสามดวง มีการพัฒนาการให้เข้ากับยุคสมัย สังคมและวัฒนธรรม โดยมีการพัฒนาการจากการ “สวดพระ” พัฒนาการมาเป็นการ “สวดคฤหัสถ์” “จำอวด” และ “ละครย้อย” ตามลำดับ การละเล่นชนิดนี้จัดเป็นมหรสพประเภทหนึ่ง มีการเก็บภาษีอากรมหรสพในสมัยรัชกาลที่ 5 การละเล่นสวดคฤหัสถ์มีอิทธิพลต่อการแสดงแขนงต่างๆ ของไทยอีกหลายประเภท เช่น จำอวด ละครย้อย ตลกโขน ละคร และเสภาตลก

คำสำคัญ : สวดพระ, สวดคฤหัสถ์, จำอวด, ละครย้อย, ทัศนสุนทรียศาสตร์

Abstract

This article explores and collects information relating to Layman Recital (Suad Karuhust) which is a long-lived form of entertainment. The content includes definition, origin, development and components of Layman Recital. The study finds that “Suad Karuhust” means recital of layman, known for Buddhist as “Karuhust”. Layman Recital is a form of entertainment influenced by Buddhist belief and ceremony relating to death that is a recital for the death by monk. There is an evidence of Layman Recital dating back from early Rattanakosin (Bangkok) period. This entertainment has evolved through time, adapting to the changes of period, society and culture. The recital for the death by monk has gradually developed to a recital by layman and then a kind of comic show and small drama. This recital is a form of entertainment under tax law during the reign of King Rama V. Layman Recital has influenced many forms of Thai performance, such as, comedy show, drama, comedy Khon and comic recital.

Keywords: Monk pray, Layman Recital, comedy, drama

บทนำ

การละเล่นสวดคฤหัสถ์ เป็นมหรสพชนิดหนึ่งของคนไทยที่มีมาแต่โบราณ นิยมเล่นในประเพณีเกี่ยวกับการตาย หรือในงานศพ มีการพัฒนา และปรับรูปแบบของวิธีการแสดงให้เข้ากับยุคสมัย โดยมีหลาย

สาเหตุที่ทำให้เกิดการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งผู้ชมมีส่วนสำคัญในการกำหนดทิศทางการแสดงของนักแสดง ความนิยมชมชอบของผู้ชม ทำให้ต้องมีการปรับเปลี่ยนกลวิธีการแสดง เพื่อให้เกิดความสอดคล้องทันสมัยเข้ากับกาลเวลา รวมไปถึงการปรับรูปแบบในการแสดง ให้มีความหลากหลาย โดยใช้ศาสตร์และศิลป์แขนงอื่น ๆ เข้ามาผสมผสาน จนเกิดรูปแบบการแสดงที่แปลกใหม่ที่สร้างความบันเทิงสนุกสนานยิ่งขึ้น เช่น การเล่นออกภาษา การแสดงโขนละคร ลิเก ลำตัด และเพลงพื้นบ้านต่าง ๆ เป็นต้น โดยการใช้ท่วงทำนอง การสวด การร้อง ที่โลดโผนสนุกสนานครึกครื้น จากการสวดแบบธรรมดาทั่วไป เป็นท่วงทำนองในการสวดแบบใหม่ ซึ่งสามารถดึงดูดให้ผู้ชมเกิดความสนใจได้ การละเล่นสวดคฤหัสถ์เป็นที่นิยมมากในอดีต และมีการพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง จากการสวดพระอภิธรรมของพระภิกษุที่สวดในงานศพ เพื่ออุทิศกุศลให้แก่ผู้ล่วงลับ จนเป็นการละเล่นที่สร้างความผ่อนคลายความตึงเครียด โศกเศร้าเสียใจ และพัฒนาจนกลายเป็นมหรสพที่มีเฉพาะในงานศพ การละเล่นสวดคฤหัสถ์เป็นที่นิยมมากในอดีต และได้เสื่อมความนิยมลง ด้วยเหตุผลหลายประการโดยเฉพาะอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และศิลปะการแสดงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งมีอิทธิพลส่งผลต่อการละเล่นสวดคฤหัสถ์ จึงทำให้นักสวดคฤหัสถ์ต้องปรับตัว ให้เข้ากับยุคสมัยที่มีการพัฒนาทางวัฒนธรรมอยู่ตลอดเวลา นักสวดจึงต้องปรับกลวิธี อุปกรณ์ และรูปแบบวิธีการแสดงใหม่ เพื่อให้เข้ากับยุคสมัย และความนิยมของผู้ชม จนเกิดการแสดงใหม่ที่สร้างความบันเทิง สนุกสนาน เข้ากับยุคสมัย และสามารถแสดงได้ในโอกาสต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากงานพิธีศพ เรียกว่า “จำอวด” การแสดงจำอวดได้รับการพัฒนาจากการละเล่นสวดคฤหัสถ์หลายด้าน ทั้งผู้แสดง การแต่งกาย และวิธีการแสดง ในการแสดงจำอวดจะมีข้อแตกต่างจากการสวดคฤหัสถ์อยู่บ้าง คือ วิธีการแสดงที่ต้องยืนแสดงทั้งตัว ต่างจากการสวดคฤหัสถ์ที่ผู้แสดงแสดงได้ครึ่งตัว คือนั่งแสดงเท่านั้น อุปกรณ์ที่ใช้ได้มีการตัดทอนลงไปบ้างเพื่อความเหมาะสม ที่สำคัญสามารถเข้ากับยุคสมัย และความนิยมของผู้ชม การแสดงประเภทนี้ได้มีการพัฒนาการเรื่อยมา เพื่อตอบสนองต่อผู้ชม และเพื่อการดำรงอยู่ของนักแสดง โดยการปรับตัวให้เหมาะสมเข้ากับวัฒนธรรมทางสังคม และมีบทบาทต่อการแสดงของไทยหลายแขนงด้วยกัน แต่ในปัจจุบันการละเล่นสวดคฤหัสถ์ได้เสื่อมความนิยมลง ด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น ขาดผู้สืบทอด อิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และสื่อสมัยใหม่ที่เข้ามามีบทบาท ในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ทำให้การละเล่นสวดคฤหัสถ์หาได้ไม่มากนักในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดแนวคิดเรื่องการพัฒนาการของการละเล่นสวดคฤหัสถ์ ซึ่งมีประวัติความเป็นมา และอยู่คู่กับวัฒนธรรมไทยมาช้านาน ทั้งยังเป็นการแสดงที่มีอิทธิพล และเป็นต้นแบบของการแสดงไทยประเภทต่าง ๆ หลายแขนง เพื่อเก็บองค์ความรู้อันทรงคุณค่าด้านศิลปวัฒนธรรมนำไปสู่การ สืบทอด อนุรักษ์ และเผยแพร่อันเป็นประโยชน์แก่วงการนาฏศิลป์ไทยต่อไป

ความหมายของการสวดคฤหัสถ์

“สวด” ตามพจนานุกรมไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ หมายถึง การว่าเป็นทำนองอย่างพระสวดมนต์ (ทวิศักดิ์ ฌานประทีป, 2534: 518)

“คฤหัสถ์” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ผู้ครองเรือน, ผู้ไม่ใช่นักบวช, ขรวาาส (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525: 171)

คำว่า “สวดคฤหัสถ์” มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ นิสา เมลานนท์ (2542: 31) ได้จำกัดความหมายไว้ในหนังสือการละเล่น และการละเล่นจำอวดพื้นบ้านว่า “เป็นการสวดศพโดยขรวาาสที่ผ่านการบวชเรียนมาแล้ว ซึ่งสวดหลังจากที่พระภิกษุสวดพระอภิธรรมจบแล้ว และการสวดคฤหัสถ์นั้นจัดเป็นการละเล่นอีกประเภทหนึ่งด้วย”

อเนก นาวิกมูล (2527: 1) ได้เขียนบทความอธิบายไว้ในสุจิตร์ของศูนย์สังคีตศิลป์ รายการ ครั้งที่ 229 เรื่องสวดคฤหัสถ์จากอ่างทอง โดยอ้างจากกฎหมายตราสามดวงว่า “สวดคฤหัสถ์” เป็นมหรสพอย่างหนึ่งที่มีเล่นมานานมาจนถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ได้ เพราะเมื่อสมัย ร.1 พ.ศ. 2325 พระองค์ได้ทรงออกประกาศให้พระสงฆ์ทราบ เป็นทำนองห้ามมิให้พระเล่นตลกหยาบโลนเมื่อเวลาสวด ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้เอาไว้ชัดเจน เช่น พระสงฆ์บางองค์นั้น “กลางวันเข้าถ้าร้องลคอน ลำน่า หยอกสีกา กลางคืนก็คลุ่มสี่คะตามกัน ตีวงร้องปรบไปคู่จฆะราวาษ ลางจำพวก เป็นนักสวด สับปฤษฎายก นิมนสวดพระมาลัย ไม่สวดต้องตาม เนื้อความพระบาท ร้องเพนลำน่า แหก จีน ญวน มอญ ฝรั่ง แล้วฉันทาคูเปี้ยกแกงบวด”

จินตนา กระบวนแสง (2539: 41) ได้อธิบายไว้ในหนังสือเรื่องนันทนาสาระวัฒนธรรมไทยว่า “สวดคฤหัสถ์” หรือ “สวดกะหัด” เป็นการเลียนแบบการสวดพระอภิธรรมของพระสงฆ์ และเล่นในตอนดึกหลังจากพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมเสร็จแล้ว

ภาสิต จิตรภาษา (2539: 68) ได้ให้ความหมายไว้ในหนังสือศิลปวัฒนธรรมว่า “สวดคฤหัสถ์” เป็นการละเล่นย่อยๆ อย่างหนึ่ง จะเรียกว่ามหรสพขนาดย่อมก็คงได้ เพราะใช้ตัวแสดงไม่มากแค่ 4 ตัวเท่านั้น

มนตรี ตราโมท (2540: 112) ได้ให้ความหมายของการสวดคฤหัสถ์ไว้ในหนังสือการละเล่นของไทยว่า “สวดคฤหัสถ์” เป็นการแสดงที่นำความสนุกสนานครึกครื้นมาสู่ท่านผู้ชมเป็นอันมากอย่างหนึ่งซึ่งมีมาแต่สมัยโบราณเป็นการเล่นที่เคยมีกันแต่ในงานศพ

สถิต เสมานิล (2539: 88) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิสาสะว่า “สวดคฤหัสถ์” เป็นการสงเคราะห์เข้าไปในพวกจำอวด

จากความหมายข้างต้นสรุปได้ว่า “การสวดคฤหัสถ์” หมายถึง การสวดของฆราวาส เป็นการสวดโดยชาวบ้าน ซึ่งในทางพุทธศาสนาเรียกว่า “คฤหัสถ์” จึงเรียกรสวดชนิดนี้ว่า “สวดคฤหัสถ์” ซึ่งสอดแทรกอยู่ในพิธีกรรมทางศาสนา คือ ในพิธีเกี่ยวกับการตาย จัดเป็นมหรสพชนิดหนึ่งที่มีมาแต่สมัยอยุธยา เป็นที่นิยมแพร่หลาย และสืบทอดตลอดมาจนถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เดิมการสวดในลักษณะนี้จะสวดโดยกลุ่มพระภิกษุ ต่อมาภายหลังจึงเป็นพวกคฤหัสถ์ หรือชาวบ้านธรรมดาได้จัดจำ และนำมาสวดเลียนแบบ จนกลายเป็นการละเล่นที่เป็นมหรสพชนิดหนึ่งที่อยู่คู่กับงานอวมงคล คือ งานศพสืบมา และเป็นต้นแบบของการแสดงชนิดหนึ่ง คือ “จำอวด”

ความเป็นมาของการสวดคฤหัสถ์

การสวดคฤหัสถ์เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา สันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลแบบแผนมาจากการสวดพระอภิธรรมของพระภิกษุ ซึ่งแต่อดีตเมื่อมีการตายเกิดขึ้นก็จะนิมนต์พระสงฆ์มาสวดพระอภิธรรมหน้าศพ สำหรับหนึ่งจะมีพระสวด 4 รูป สาเหตุที่นิยมใช้พระสงฆ์ 4 รูป เนื่องจากความเชื่อเกี่ยวกับวิภังการ คือ เกิด แก่ เจ็บ และตาย โดยสวดพระอภิธรรมบ้าง สวดพระมาลัยบ้าง ดังมีหลักฐานปรากฏในหนังสือกลอนสวดเรื่องพระมาลัยบางเล่ม ที่คงเหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ จึงปรากฏหลักฐานชัดเจนในกฎหมายตราสามดวง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ได้ทรงออกประกาศให้พระสงฆ์ทราบ เป็นทำนองห้ามมิให้พระเล่นตลกหยาบโลน เมื่อเวลาสวดซึ่งกล่าวว่า

“แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำ ถ้าผู้ใดเห็นพระสงฆ์กระทำอุลามกเปนอลัชชียภิกษุเสพสุรายาเมากินน้ำตาน ช่มแลตะหลกของเล่นเปี้ยชนไก่ กระทำให้ผิดเทศมณะ ไม่ต้องด้วยพระวินัยบัญญัติ ให้ว่ากล่าวตักเตือน ถ้ามิฟังให้ไปบอก เจ้าอธิการ เจ้าคณะ อนึ่งถ้าผู้ใดล้มตาย ห้ามอย่าให้เจ้าภาพนิมน พระสงฆ์สวดพระมาลัย ให้นิมนสวดแต่พระอะภิธรรม แลสวดให้สำรวดไปปรกติ อย่าให้ร้องเพนลำน่า แหก จีน ฝรั่ง มอญ แลให้

ดาวคะนอง จังหวัดธนบุรี ว่าเป็นสำหรับมีชื่อว่าเยี่ยม จนเจ้าภาพงานนั้นเสาะแสวงเลือกเฟ้นหาไป “ตัวตุ้ย” (ถึงเป็นพระก็เรียกเช่นนี้) ชื่อขรัววัง “ตัวภาษา” ชื่อขรัวบาง สองตัวนี้นั่งห้วย “แม่คู่” นั่งกลางแม่คู่คนหนึ่งเป็นคู่ซึก “ตัวตุ้ย” กับ “ตัวภาษา” ให้ดำเนินการเล่น”

นอกจากนี้อเนก นาวิกมูล (2527: 3) ได้กล่าวถึง ข้อมูลเกี่ยวกับการสวดคฤหัสถ์ในสุจิตร์ของศูนย์สังคีตศิลป์ ในรายการสวดคฤหัสถ์จากอ่างทอง ได้กล่าวถึง ลักษณะของพระภิกษุสวด โดยอ้างจากประชุมพงศาวดารภาคที่ 8 จดหมายเหตุโทร ตอนท้ายๆ เป็นจดหมายเหตุ สมัย ร. 5 มีบันทึกไว้สั้นๆ ตอนหนึ่งความว่า “ปีมะเมีย จ.ศ. 1232 ณ วันอังคาร ขึ้น 6 ค่ำ เดือนยี่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงกริ้วพระสงฆ์นักสวด สึกเอาเป็นไพร่หลวง”

อเนก นาวิกมูล (2527: 3) ยังได้กล่าวถึง ความนิยมในการเล่นสวดคฤหัสถ์ในสมัยก่อน ซึ่งมีการอัดแผ่นเสียง และตีพิมพ์บทสวดในหนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะในสุจิตร์ ของศูนย์สังคีตศิลป์ ในรายการสวดคฤหัสถ์จากอ่างทอง ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความว่า “สมัย ร.5 มีการอัดแผ่นเสียงแล้ว แผ่นเสียงสวดคฤหัสถ์ก็มีอัดเหมือนกัน หนังสือโรงพิมพ์วัดเกาะ “เล่มสลึงฟังรู้ท่านผู้ซื้อ” ก็เคยพิมพ์บทสวดสนุกไว้ เช่น ที่เรียกว่า “ลำสวด”

การเล่นสวดคฤหัสถ์เป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย และได้กลายเป็นมหรสพที่สำคัญชนิดหนึ่งที่นิยมเล่นในงานเกี่ยวกับประเพณีการตายของคนไทยในอดีต ดังจะเห็นได้จาก การเรียกเก็บภาษีอากรมหรสพ ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงออกพระราชบัญญัติอากรมหรสพไว้ ณ วันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 112 โปรดให้เริ่มใช้ “พระราชบัญญัติอากรมหรสพรัตนโกสินทร์ศก 111” ดังมีปรากฏหลักฐานในหนังสือราชกิจจานุเบกษา มาตราที่ 3 ตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2508: 177 – 178) ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือเรื่องตำนานละครโอเนา เกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรมหรสพ ความว่า “เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 111 ประกาศแก้ไขภาษีโอนละคร เมื่อวันที่ 1 มีนาคม แต่นั้นมาเรียกว่า “อากรมหรสพ” เก็บภาษีต่างๆที่กล่าวมาแล้ว และซึ่งเกิดเป็นทางที่ได้ผลประโยชน์ขึ้น ในชั้นหลังอีกหลายอย่าง คือ

ละครชาตรีที่เล่นเทียบละครนอก	เก็บภาษีวันละ 4 บาท
หนังตะลุง	เก็บภาษีคืนละ 50 สตางค์
สักวา	เก็บภาษีคืนละ 1 บาท
เสภา	เก็บภาษีคืนละ 50 สตางค์
ลิเก	เก็บภาษีคืนละ 2 บาท
ปี่พาทย์ หรือมโหรี หรือกลองแขกเครื่องเล็ก	เก็บภาษีวันละ 50 สตางค์
จำอวดสวดศพ	เก็บภาษีคืนละ 8 บาท

จำนวนเงินหลวงที่ได้จากอากรมหรสพเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นอันมาก ในจำนวน พ.ศ. 2447 เป็นเงินถึง 167,828 บาท”

จะเห็นได้ว่า การสวดคฤหัสถ์เป็นมหรสพประเภทหนึ่งเป็นที่นิยมของผู้ชมผู้ฟังมาแต่อดีต ผู้สวดมีอยู่ 2 กลุ่มด้วยกัน คือกลุ่มผู้สวดที่เป็นพระภิกษุ และกลุ่มของฆราวาส หรือคฤหัสถ์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงเริ่มมีการคลี่คลายมาเป็นการสวดโดยกลุ่มของฆราวาสอย่างสมบูรณ์ ถือเป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่มีการเรียกเก็บภาษีอากรเข้าท้องพระคลังหลวงและเรียกมหรสพประเภทนี้ว่า “สวดคฤหัสถ์” หรือ “จำอวดสวดศพ”

พัฒนาการของการสวดคฤหัสถ์

พัฒนาการของการสวดคฤหัสถ์ มีการพัฒนาการมาจากการสวดพระมาลัย สวดพระอภิธรรมและสวดสังคหะ ในพิธีสวดหน้าศพของพระภิกษุ เพื่อเป็นการบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้ตาย และอยู่เป็นเพื่อนศพ ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ (2531, 231) ได้อธิบายถึง พัฒนาการของการสวดคฤหัสถ์ไว้ในหนังสือ ศิลปะละครรำ หรือ คู่มือ นาฏศิลป์ไทย ความว่า “นักสวดพระ คงมีแต่โบราณ สำหรับหนึ่งมีพระสวด 4 รูป เหตุใดสวดพระ จึงกลายเป็นการเล่นมหรสพประเภทหนึ่งนั้น ผู้เขียนไม่ทราบมูลเหตุ และที่มาเป็นหลักฐาน ข้อสันนิษฐาน โดยเดาประกอบว่าคงเป็นดังนี้คือ แต่เดิมมา เมื่อมีผู้ตายลง ชาวบ้านก็นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ไปสวดต่ออภิธรรมบ้าง สวดสังคหะบ้าง ในเวลากลางคืน ด้วยถือเป็นการบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้ตาย และช่วยอยู่เป็นเพื่อนศพ เมื่ออยู่เป็นเพื่อนศพตึกตื่นเช้า เกิดวังงเหงาหวานอนขึ้น จึงคิดหาวิธีเล่นให้สนุกครึกครื้นเป็นการแก้แค้น พวกคฤหัสถ์ก็คงจะเล่นกันจนไม่รู้จะเล่นอะไรแล้ว พระก็สวดไปตามระเบียบแบบแผนในพระธรรมวินัยแล้ว ก็ไม่หายวังงจึงคิดหาวิธีแก้แค้นขึ้นบ้าง และอาจมีฆราวาสบางคน ซึ่งเคยบวชเป็นพระและเคยเป็นนักสวดมาก่อนเข้าร่วมสนุกกับพระด้วยกันได้ ครั้นต่อๆ มา ก็ถือเป็นธรรมเนียม”

การสวดในลักษณะที่สร้างความสนุกสนานโดยพระภิกษุนั้นได้รับความนิยมมาก จนถึงขั้นมีการนิมนต์ไปสวดประกวดประชันกับการเล่นอย่างอื่น โดยที่คนดูหรือคนฟังในสมัยนั้นไม่ถือเป็นสิ่งเสียหาย การสวดพระในสมัยก่อนจึงมีความสุขสนุกสนานโลดโผนไม่แพ้มหรสพอย่างอื่น ข้อมูลในเรื่องนี้ ธนิต อยู่โพธิ์ (2531, 233) ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า “สวดพระสนุกกว่านักสวดคฤหัสถ์มาก ข้อนี้เห็นจะจริงเพราะเข้าใจหลักที่ว่า สิ่งที่จะทำให้เกิดขบขันนั้น ต้องเป็นเรื่องที่ก่อให้เกิดความรู้สึกต่อความขัดแย้งกัน ของสิ่งทั้งหลาย เพราะไม่มีนักสวดท่าน จะทำได้ จึงสนุกขบขันมาก ด้วยเหตุนี้ สวดพระแต่ก่อนโน้นจึงสนุกสนาน โลดโผนเอากการ ไม่แพ้การเล่นมหรสพอย่างอื่น”

การสวดพระ ถือเป็นบ่อเกิดแห่งศิลปะประเภทตลกขบขันที่สำคัญด้านหนึ่ง และนักสวดคฤหัสถ์ได้รับช่วงเป็นสมบัติสืบมา โดยการดำเนินรอยตามอย่างที่พระสวด และนักสวดคฤหัสถ์ส่วนใหญ่เคยบวช และเป็นนักสวดมาตั้งแต่ยังเป็นพระ เมื่อสึกออกมาก็เลยมาเป็นนักสวดคฤหัสถ์ ดังที่ อรวดี ณะจันทร์ (2545, 84) ได้กล่าวถึงประวัตินักสวดคฤหัสถ์ไว้ในวิทยานิพนธ์ เรื่อง สวดคฤหัสถ์ : กรณีศึกษานักสวด ตำบลไผ่จำศีล อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอ่างทอง กล่าวไว้ว่า “การสวดคฤหัสถ์ของนักสวดตำบลไผ่จำศีล เกิดขึ้นประมาณช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 โดยนักสวดรุ่นแรกแสดงตั้งแต่ยังบวชเป็นพระสงฆ์อยู่ และสืบทอดการแสดงกันต่อมา”

จากข้อมูลดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการสวดคฤหัสถ์ในขั้นแรก ที่เริ่มมาจากการสวดพระอภิธรรมหน้าศพ ของพระภิกษุสงฆ์ โดยเรียกการสวดของพระภิกษุสงฆ์ด้วยอาการ ตลก คคะนอง โลดโผน สร้างความขบขันนี้ว่า “สวดพระ” และได้สืบทอดมาถึงฆราวาสที่มีความรู้ หรือผู้ที่เคยผ่านการบวชเรียนมาแล้ว และเป็นนักสวด โดยนำมาสวดเลียนแบบพระภิกษุสงฆ์ เรียกการแสดงนี้ว่า “สวดคฤหัสถ์” ถือเป็นพัฒนาการในขั้นที่สอง หลังจากที่มีการสวดพระได้เสื่อมลง เนื่องจากผิดพระวินัย มีการห้ามมิให้พระสงฆ์สวดในลักษณะ ตลก คคะนอง อีกประการหนึ่ง ทางคณะสงฆ์ได้ปรับปรุงการศึกษาในพระบวรพุทธศาสนา โดยเฉพาะสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงพระนิพนธ์แบบเรียนธรรมและวินัย ส่งจัดให้มีการศึกษาธรรมและบาลี ซึ่งค่อยๆแพร่หลายออกไปโดยลำดับ สวดพระจึงค่อยๆ เสื่อมลง และสูญไป (ธนิต อยู่โพธิ์ 2531, 233)

การสวดคฤหัสถ์ในขั้นต่อมา เป็นการแสดงโดยฆราวาสซึ่งได้มีการตั้งวงสวด โดยเลียนแบบพระสวดทุกอย่าง เช่น นำพระคาถาในพระอภิธรรมมาใช้สวด อุปกรณ์ที่ใช้ประกอบจะมีทั้งतालปัตร และตุ้มพระอภิธรรมวงหนึ่งจะมีนักสวด 4 คนเรียกว่า “สำหรับ” ที่นั่งสวดเรียกว่า “ร้าน” ผู้สวดทุกคนจะถือतालปัตรดินหน้า จะตั้งตุ้มพระอภิธรรม บทขึ้นต้นการสวดก็ใช้พระอภิธรรมที่พระภิกษุสวด (มนตรี ตรีเมธ 2504,112)

ต่อมา การละเล่นสวดคฤหัสถ์ เริ่มเลือนหายกลายเป็นการแสดงชนิดใหม่เรียกว่า “จำอวด” ดังที่ จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตน์นันทน์) ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือ อนุสรณ์ ศุภรทัศน์ ความว่า

“จำอวด คำนี้เข้าใจว่าเป็นพวกที่เล่นตลกเอือกเทศ ไม่ต้องแสดงร่วมกับอะไร จำอวดเข้าใจว่าคงเลียนแบบวิธีการแสดงมาจาก สวดคฤหัสถ์นั่นเอง เพราะมีเป็นชุดสี่คนอย่างเดียวกัน สวดคฤหัสถ์เล่นได้เพียงครั้งตัว คือนั่งเล่นเท่านั้น อย่างดีก็ลุกขึ้นคุกเข่า แต่มือต้องถือตาลปัตรไว้ด้วยเสมอ นาน ๆ จะมียืนผู้ที่ยืนโดยมากเป็นตัวตลก (ตุ้ย) จึงจะยืนได้ ส่วนจำอวดยืนเล่นได้ตลอดไป ชุดหนึ่งก็แบ่งหน้าที่เป็นสี่เหมือนกับสวด คือ แม่คู่หนึ่ง คอสองหนึ่ง ภาษาหนึ่ง ตลกหนึ่ง”

(เฉลิม เศวตน์นันทน์ . เสวกโท จมื่นมานิตยัณเรศ.(2511) อนุสรณ์ “ศุภรทัศน์”, 111)

จะเห็นได้ว่า จำอวดได้มีการพัฒนามาจากการ สวดคฤหัสถ์ และได้มีการปรับปรุงแบบในการแสดง และอุปกรณ์ในการแสดงบางอย่างให้เหมาะสมกับการแสดง ดังคำสัมภาษณ์จากนักแสดงจำอวด ชูชีพ ชำของยุทธ์ (ท้วม ทรนง) ได้อธิบายถึงพัฒนาการของการละเล่นสวดคฤหัสถ์ไว้ในสุจิตร์ของศูนย์สังคีตศิลป์ ในรายการสาธิตจำอวด คณะท้วม ทรนง เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2523 ความว่า

“เมื่อก่อนเขาไม่มีจำอวด หรือละครย่อย มีแต่สวดคฤหัสถ์ มีผู้แสดงอยู่สี่คน ไม่มีผู้หญิง แต่มีตัวนางอยู่คนหนึ่ง มีตัวตุ้ย กับ คอหนึ่ง คอสอง มีหีบพระธรรมตั้งอยู่ใบหนึ่ง มีตาลปัตรคนละอัน มีเทียนจุดหนึ่งเล่ม เขาจะเล่นและแต่งตัวกันตรงนั้นเอง โดยใช้ตาลปัตรบังเอาไว้ เล่นกันสนุกมาก ต่อมาการสวดคฤหัสถ์นี้เริ่มเลือนๆ หายไป กลายมาเป็นจำอวดตัดเอาตาลปัตรออกไป เพราะเกะกะ การแต่งตัวก็แต่งกันหลังก่อนหน้าฉากมีเตียง ตั้งอยู่ตัวหนึ่ง ทั้งหมดที่จะแสดงก็ออกมา แต่ก็ไม่ออกมาทั้งหมดออกมา 2 คนก่อนพอให้คนหาเข้าที่ดี แล้วที่นี้ก็ทยอยกันออกมาจนครบชุด เรียกว่า ฮากันไม่ขาดระยะสิ่งที่จำอวดจะขาดไม่ได้ก็คือ ไม้ตะขบ ใช้ตีหัวเมื่อไหร่ ฮาเมื่อนั้น”

(ชูชีพ ชำของยุทธ์. (2523). การสาธิตจำอวด คณะท้วม ทรนง. สุจิตร์ ศูนย์สังคีตศิลป์, ครั้งที่ 35, 2)

จากข้อมูลดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การแสดงจำอวดได้มีการพัฒนาจากการสวดคฤหัสถ์ และได้ดำเนินวิธีการแสดงและอุปกรณ์ต่างๆ ในการสวดคฤหัสถ์ เหมาะสมในการแสดง จนเป็นการแสดงชนิดใหม่ที่สร้างความสนุกสนานได้ไม่แพ้การสวดคฤหัสถ์ ถือได้ว่าเป็นการพัฒนาในขั้นที่สาม คือ จากการสวดพระพัฒนามาเป็น การสวดคฤหัสถ์ และจากสวดคฤหัสถ์พัฒนาการมาเป็นจำอวด

แนวทางในการแสดงของการละเล่นสวดคฤหัสถ์ ยังได้มีการพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง และมีการปรับตัวใหม่อยู่เสมอ โดยเฉพาะในช่วงสงครามโลก ครั้งที่ 2 ได้เกิดการแสดงชนิดใหม่ขึ้นมา โดยใช้แนวทางในการเล่นจำอวด เรียกว่า ละครย่อย ซึ่ง ชูชีพ ชำของยุทธ์ หรือท้วม ทรนง ได้ให้คำอธิบายในเรื่องนี้ไว้อีกว่า

“เมื่อชุดจำอวดรุ่นเดอะได้ทิ้งมรดกเอาไว้ ก็มีคณะใหม่ๆ เกิดขึ้นมาแทน ชุดนี้เรียกตัวเองว่า คณะละครย่อย เล่นกันเป็นทีม เช่น ทีมสี่สมิง ทีมนี้ขึ้นว่าเป็นทีมที่ฮิตที่สุดในเวลานั้น สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้นักแสดงจำอวดละครย่อยเกิดขึ้นมาหลายคณะ อาทิ เสมาทอง ลูกไทย ลูกประชาชน เอกสิงห์ ศรีเบญจา ฯลฯ ในช่วงนี้ก็มีนักแสดงหน้าใหม่เกิดขึ้นมา อาทิเช่น จอกดอกจันทร์, แจวดอกจิก, จิวดอกจอก, เสน่ห์, ล้อต๊อก, สมพงษ์, ดอกดิน, สหัส, จำรูญ, สุคนธ์, จุมพล, บังและ(ตะบันไฟ), และ ฯลฯ จำไม่ไหว”

(ชูชีพ ชำของยุทธ์. (2523). การสาธิตจำอวด คณะท้วม ทรนง. สุจิตร์ ศูนย์สังคีตศิลป์, ครั้งที่ 35, 2)

การแสดงจำอวดขั้นต่อมา เริ่มมีการเพิ่มผู้แสดงมากขึ้นจนสามารถ เล่นเป็นเรื่องสั้นๆได้ และมีการนำผู้แสดงที่เป็นผู้หญิงมาร่วมแสดงด้วย ถือเป็นการพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งของการแสดงจำอวดแล้วมีการเรียกการแสดงนี้ว่า “ละครย่อย” ดังที่ จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตน์นันทน์) ได้เขียนอธิบายไว้ในหนังสือ อนุสรณ์ ศุภรทัศน์ ถึงเรื่องการเปลี่ยนชื่อเรียกการแสดง จำอวด เป็น ละครย่อย ไว้ว่า

“คณะจำอวด มีผู้หญิงแสดงร่วมเพิ่มขึ้นอีกและผู้แสดงก็ไม่จำกัดจำนวน อาจเป็นถึงขนาดละครโรงเล็กๆ เล่นเรื่องสั้นๆ ก็ได้ คำว่าจำอวดนี้ต่อมานายสนธิ เกษธนะจัน ได้ขอให้ จมื่นมานิตยัณเรศ (เฉลิม เศวตนันทน์) คิดหาคำให้ใหม่ เพราะไม่ปรารถนาจะแสดงอย่างจำอวด เกรงจะถูกเหยียดหยาม จึงได้คิดตั้งชื่อให้ใหม่ ว่า “ละครย่อย” ซึ่งเคยใช้เรียกทางวิทยุกระจายเสียงเป็นเริ่มต้น จำอวดจึงกลายเป็นละครย่อยมาจนทุกวันนี้”

(เฉลิม เศวตนันทน์. จมื่นมานิตยัณเรศ. (2511) อนุสรณ์ “ศุกรหัสณ์”, 112)

ในเรื่องการพัฒนาการของจำอวดมาเป็นละครย่อยนี้ ชูชีพ ชำของยุทธ หรือท้วม ทรนง ได้อธิบายเรื่องการพัฒนาการในขั้นต่อไปของจำอวดไว้ว่า

“ในช่วงสมัยของท่านจอมพล ป. พิบูลสงคราม ให้เปลี่ยนเป็น “หัตถนาฏกรรม” ก็มาจาก ละครย่อยนั่นเอง แต่มันเรียกยากจึงเรียกว่า ละครย่อยมาตลอดจนทุกวันนี้ ที่นี้มารุ่นล่าสุด ตอนละครชายจริง หญิงแท้ พวกละครย่อยก็เข้ามาพร้อมกับคณะละคร คือ เล่นรวมไปกับละคร ละครย่อยก็ค่อยๆ หายไป แต่ก็มีแสดงอยู่เฉพาะ ไม่เป็นลำเป็นสัน”

(ชูชีพ ชำของยุทธ. (2523). การสาธิตจำอวด คณะท้วม ทรนง. สุจิตร์ ศูนย์สังคีตศิลป์, ครั้งที่ 35, 2)

การละเล่นสวดคฤหัสถ์นอกจากมีพัฒนาการในการแสดงตามลำดับ คือ จากการสวดพระมาเป็นการสวดคฤหัสถ์ การแสดงจำอวด และละครย่อยตามลำดับ วิธีการแสดงของการสวดคฤหัสถ์ยังมีอิทธิพลส่งผลต่อการแสดงประเภทอื่นของไทยด้วย ดังที่ ธนิต อยู่โพธิ์ ได้ให้ความเห็นไว้ในหนังสือศิลปะละครรำ หรือ คู่มือนาฏศิลป์ไทยว่า

“สวดคฤหัสถ์อาจเป็นต้นเดิมของตลกโขน และจำอวดละคร หรือตลกโขนและจำอวดละคร อาจสืบเนื่องมาจากสวดคฤหัสถ์ หรือมีส่วนสัมพันธ์ในการยืมศิลปะแห่งการเล่นของกันและกันมาใช้บ้างก็ได้”

(ธนิต อยู่โพธิ์. (2531) ศิลปะละครรำ หรือคู่มือนาฏศิลป์ไทย, 234)

จากข้อมูลดังกล่าวมา อาจสรุปได้ว่า การละเล่นสวดคฤหัสถ์มีประวัติความเป็นมา และมีการพัฒนาการที่ยาวนาน โดยมีการปรับรูปแบบวิธีการแสดงให้เข้ากับยุคสมัยอยู่เสมอ จนเกิดเป็นการแสดงใหม่ที่มีอิทธิพลในการแสดงต่างๆ ของไทยหลายประเภท อาจเป็นต้นแบบหรือเป็นการยืมศาสตร์ และศิลป์แห่งการเล่นของมหรสพประเภทต่างๆ มาปรับใช้ให้ผสมผสานกลมกลืนกันได้อย่างลงตัว เพื่อให้เป็นที่นิยมของผู้ชมเหมาะกับยุคสมัย สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของการสวดคฤหัสถ์ การปรับตัว และภูมิปัญญาของนักสวดที่สามารถนำศาสตร์และศิลป์มาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับยุคสมัย สังคม และวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

องค์ประกอบในการสวดคฤหัสถ์

ในการละเล่นสวดคฤหัสถ์ จำเป็นต้องมีองค์ประกอบหลายด้าน ทั้งนี้ เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายที่คาดหวังไว้ คือ สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ชม และสะท้อนคติความเชื่อในด้านพระพุทธศาสนาในเรื่องเกี่ยวกับกรรมอันเป็นกุศล และอกุศล องค์ประกอบในการสวดคฤหัสถ์ ในอดีตจะมีแบบแผนที่แน่นอนและทุกคณะจะต้องเล่นเป็นไปในแนวทางเดียวกัน จะมีข้อแตกต่างกันบ้างในเรื่องมุกตลก เนื้อเรื่อง และบทสวดที่ใช้ประกอบการแสดง ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญา และการตกลงกันของนักสวดในแต่ละคณะ องค์ประกอบของการสวดคฤหัสถ์ได้รับอิทธิพลการสวดมาจากประเพณีการสวดของไทย 3 ประเพณี คือ ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีการสวดพระมาลัย และประเพณีการสวดพระอภิธรรม จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการสวดคฤหัสถ์พบว่า มีองค์ประกอบสำคัญ 7 ประการคือ

1. บทสวด บทที่ใช้สวดคฤหัสถ์เป็นบทที่ดัดแปลงท่วงทำนองการสวดมาจากบทสวดในงานศพของพระภิกษุสงฆ์ มาใช้เป็นโครงหลัก เรียกว่า “พื้น” มี 4 แบบ ได้แก่ 1.พื้นพระอภิธรรม 2.พื้นโพชฌงค์มอญ

(ทับเผย) 3.พื้นพระมาลัย 4.พื้นมหาชัย (นิสา เมลานนท์. 2541 : 42) เรียกโดยรวมว่า “พื้นพระธรรม” เพราะเป็นการนำเอาบทพระธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนา มาสวด นอกจากนี้ในระหว่างการสวด ก่อนเริ่มการแสดง นักสวดจะใช้เพลงร้องก่อนเริ่มการแสดง เรียกว่า “ลำนอก” (อรวดี ธนะจันทร์. 2545 : 145)

2. ผู้แสดง ในการสวดคฤหัสถ์ เรียกว่า “นักสวด” จะมีนักสวด 4 คน เรียกว่า “สำหรับ” นักสวดแต่ละคนมีหน้าที่ในการสวดแตกต่างกันออกไป คือ ต้องสวดรับ สอดและส่ง ให้เกิดการประสมประสานกันโดยตลอด ในการสวดนักสวดคฤหัสถ์ทั้ง 4 มีตำแหน่งในการนั่ง ค่อนข้างแน่นอน โดยเรียงกันจากซ้ายไปขวาของผู้ชมตามลำดับ กล่าวคือ จะเริ่มจาก ตัวซ้าย แม่คู่(คอหนึ่ง) คอสอง และตัวภาษา (นิสา เมลานนท์. 2541 : 64)

3. วิธีการแสดง วิธีการแสดงของสวดคฤหัสถ์ เริ่มต้นด้วยการลองเสียงเป็นทำนองแต่ไม่มีถ้อยคำ มีแต่ร้องว่า “เออ เฮอะ เออ ๆ ๆ” หลายๆ ครั้ง ต่อจากนั้น จึงขึ้นบทพื้นพระธรรมแล้วก็หาทางสวดแยกออก ร้องเพลง ตัวซ้ายกับตัวภาษาก็ขึ้นรำแสดงท่าทาง มีตีและตบกันด้วยตาลปัตรบ้างตามควร แล้วหันเข้าบทพระธรรมอีกนิดหน่อย จึงแยกออก “หน้ากราว” คือแม่คู่ร้องเป็นทำนองลำนอก ตัวภาษาตีกลองเข้าจังหวะ ตัวซ้ายเข้าแทรกประกอบ มีติดตลกเล็กๆ น้อยๆ แล้วจึงร้องลำออกภาษากำกับท้ายให้ตัวซ้ายกับตัวภาษาออกรำทำบทประกอบ ต่อจากนั้นก็แยกออกชุดอื่นๆ ต่อไป (มนตรี ตรีโมท. 2540 : 115 – 116)

4. เรื่องที่แสดง ในการสวดคฤหัสถ์นิยมนำเรื่องของต่างชาติต่างภาษามาแสดง เรียกว่า ชุดออกภาษา มีทั้งหมด 12 ภาษา คือ 1.ชุดภาษาลาว 2.ชุดภาษาจีน 3.ชุดภาษาตะลุง 4.ชุดภาษามอญ 5.ชุดภาษาพม่า 6.ชุดภาษาแขก 7.ชุดภาษาญวน 8.ชุดภาษาฝรั่ง 9.ชุดภาษาเขมร 10.ชุดภาษาไทย (ละครหรือเพลงพื้นบ้าน) 11.ชุดภาษาข่า และ 12.ชุดภาษาเงี้ยว การแสดงออกภาษา เป็นการพลิกแพลงหาวิธีการสวดให้ออกรสชาติ สนุกสนาน และพยายามแทรกมุขตลกในขณะที่กำลังสวดแต่ละภาษา ก่อนอื่นต้องมีการนำเอาบทสวด มาใส่ทำนองเพลง ดัดแปลงให้เป็นสำเนียงภาษานั้นๆ ก็จะทำให้บรรยากาศของชาตินั้น เป็นภาษานั้นขึ้นทันที (นิสา เมลานนท์. 2541 : 71) ชุด 12 ภาษาที่นักสวดนำมาใช้แสดงนี้จะเป็นเรื่องราวในวรรณคดี ตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้านทั้งของไทย และของชาติต่างๆ เช่น ชุดขงเบ้งดูดาว ชุดโจโฉกับกวนอู ชุดชียันกั๊กกับไซซุปุ่น ชุดพระยาน้อยชมตลาด ชุดมะเทิ่งเมี้ยเจิง ชุดมะโดดหนีบวช ชุดดับขอมดำดิน ชุดแขกสี่ เป็นต้น

5. การแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง การแต่งกายของนักสวดคฤหัสถ์ จะนุ่งผ้าม่วงสีต่างๆ หรือโจงกระเบนผ้าพื้น มีผ้าขาวม้าคาดเอว หรือพาดบ่า การแต่งหน้านั้นแต่งแต่น้อย มีเพียงผัดหน้าทาแป้ง เขียนคิ้วและทาปากพอสมควร บางครั้งก็โพกศีรษะเป็นแบบต่างๆ ตามต้องการ มีอุปกรณ์ใช้ในการแสดง ประกอบบ้าง โดยเฉพาะคณะใหญ่ๆ จะมีเครื่องแต่งกายมากใส่ไว้ในกระเป่า โดยนำไปวางกระหนาบ ตู้พระอภิธรรมไว้ทั้งสองข้าง ตัวที่จะแต่งกายมักเป็นตัวภาษาและตัวซ้าย มีตาลปัตรเป็นฉากกำบัง นั่งสวด และแต่งตัว แต่งหน้าบนเตียงหรือตั้ง เรียกว่า “ร้าน” โดยใช้เป็นเวทีสำหรับแสดง จัดรูปแบบเหมือนแท่นที่พระภิกษุนั่งสวดพระอภิธรรม มีอุปกรณ์ประกอบแบบพระสวดพระอภิธรรม คือ ตู้พระอภิธรรม ตะเกียงจุดไฟ 1 – 2 ดวง นักสวดทั้ง 4 ถือตาลปัตรคนละเล่ม เหมือนพระภิกษุใช้(นิสา เมลานนท์. 2541 : 67)

6. ดนตรี การสวดคฤหัสถ์ไม่ได้ใช้วงดนตรีหรือวงปี่พาทย์ประกอบเช่นการแสดงประเภทอื่นๆ ของไทยแต่จะใช้เครื่องดนตรีประกอบบ้าง ส่วนใหญ่เป็นเครื่องประกอบจังหวะ เช่น กรับเสภา ฉิ่ง ฉาบ เป็นต้น โดยวิธีการเล่นดนตรีของนักสวดนั้นไม่กำหนดหน้าตาที่แน่นอน นักสวดจะช่วยกันเล่นเครื่องดนตรี โดยใช้วิธีมือใครว่างก็เล่นเครื่องดนตรีไปด้วย นอกจากนี้นักสวดยังมีวิธีการใช้เสียงของดนตรีอีกวิธีหนึ่งมาประกอบการแสดง คือ “ดนตรีปาก” การใช้ดนตรีปากก็เพื่อความสะดวกในการสวด โดยขับร้องใส่ทำนองเพลง

เลียนเสียงเครื่องดนตรีแต่ละชิ้นให้สอดคล้องประสานกัน มีการกระทบกระทั่ง และการกระทบทุ้งเสียงให้สนุกสนาน (นิสา เมลานนท์. 2541 : 69) วิธีการใช้ดนตรีปากนี้ ถือเป็นคุณสมบัติพิเศษของนักสวด เพราะต้องมีความแม่นยำในทำนองเพลง รู้จักเสียงของเครื่องดนตรีชนิดต่างๆ ได้เป็นอย่างดี เพื่อนำมาใช้ประกอบการแสดง

7. โอกาสที่ใช้ในการแสดง โอกาสที่ใช้ในการแสดงสวดคฤหัสถ์ ตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณนิยมเพียงโอกาสเดียว คือ พิธีสวดศพ โดยสวดหลังจากที่พระภิกษุสวดพระอภิธรรมเสร็จแล้ว เพื่อเป็นเพื่อนเจ้าภาพ และแขกที่มาร่วมงานศพ ต่อมาจึงกลายเป็นการละเล่นที่นิยมหาหรือจ้างไปสวดในงานศพทั่วไป จนกลายเป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่มีเฉพาะในงานศพเท่านั้น การละเล่นประเภทนี้เป็นที่นิยมมากจนสามารถจัดให้มีการสวดได้ในโอกาสต่างๆ ที่แตกต่างกัน ในช่วงระหว่างพิธีศพ เช่น จัดให้มีการสวดคฤหัสถ์ทุกๆ วัน ระหว่างการทำบุญ 7 วัน สวดในวันที่ตรงกับวาระวันตาย และสวดในช่วงที่ชกศพขึ้นตั้งบนเมรุเผาศพ ก่อนจะเผาอีกครั้งหนึ่ง (นารี สาริกฤติ. 2524 : 113) ในปัจจุบันได้มีการนำการสวดคฤหัสถ์มาแสดงเพิ่มขึ้นจากงานศพ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการศึกษา เนื่องจากเป็นมหรสพที่หาดูยาก เพราะความนิยมน้อยลง และมีผู้ที่รู้จักน้อย จึงมีผู้ที่ให้ความสนใจ มักจัดให้มีการสวดคฤหัสถ์ ในเชิงสาธิตขึ้นตามสถานที่ทางการศึกษา และแหล่งให้บริการความรู้ต่างๆ เช่น ทางโทรทัศน์ สังคีตศาลา และศูนย์สังคีตศิลป์

จะเห็นได้ว่า การละเล่นสวดคฤหัสถ์ มีองค์ประกอบหลายด้าน เพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย คือ สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ชม และยังสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อในด้านพระพุทธศาสนา รูปแบบและวิธีการสวดคฤหัสถ์แบบดั้งเดิม มีองค์ประกอบสำคัญ 7 ประการคือ 1. บทสวด 2. ผู้แสดง 3. วิธีการแสดง 4. เรื่องที่แสดง 5. การแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง 6. ดนตรี 7. โอกาสที่ใช้ในการแสดง องค์ประกอบดังกล่าวได้รับอิทธิพลมาจากประเพณีการสวดของไทยทั้ง 3 ประเพณี คือประเพณีการเทศน์มหาชาติ ประเพณีการสวดพระมาลัย และประเพณีการสวดพระอภิธรรม โดยได้นำองค์ประกอบรูปแบบวิธีการสวดบทต่างๆ ของทั้ง 3 ประเพณี มาปรับใช้ในการสวดคฤหัสถ์ ในเรื่องบทสวด นักสวดจะนำบทพระธรรมมาใช้เป็นโครงหลัก เรียกว่า “พื้น” มี 4 แบบคือ 1. พื้นพระอภิธรรม 2. พื้นโพชฆงค์มอญ (หับเผย) 3. พื้นพระมาลัย 4. พื้นมหาชัย เรียกโดยรวมว่า “พื้นพระธรรม” เพลงร้องก่อนเริ่มการแสดง เรียกว่า “ล่านอก” ผู้แสดง เรียกว่า “นักสวด” จะมีนักสวด 4 คน เรียกว่า “สำหรับ” นักสวดแต่ละคนมีหน้าที่ในการสวดแตกต่างกันออกไป มีตำแหน่งในการนั่งโดยเรียงกันจากซ้ายไปขวาของผู้ชมเริ่มจาก 1. ตัวตุ้ย 2. แม่คู่ (คอหนึ่ง) 3. คอสอง และ 4. ตัวภาษา วิธีการแสดง เริ่มต้นด้วยการลองเสียงเป็นทำนอง จากนั้นจึงขึ้นบทพื้นพระธรรม สวดแยกออกร้องเพลงบทล่านอก แล้วจึงร้องล่านอกภาษา เป็นสำเนียงภาษาต่างๆ และจับเรื่องเป็นชุดการแสดงสั้นๆ เพื่อสร้างความสนุกสนาน และตลกขบขัน ซึ่งแต่ละขั้นตอนจะมีวิธีการสวด และวิธีที่แสดงต่างกันออกไป เรื่องที่แสดงนิยมนำเรื่องของต่างชาติต่างภาษามาแสดง เรียกว่า “ชุดออกภาษา” มีทั้งหมด 12 ภาษา หรือเรียก “ออกชุด 12 ภาษา” ก็ได้ เป็นการพลิกแพลงวิธีการสวดให้ออกรสชาติสนุกสนาน โดยพยายามแทรกมุขตลกในขณะที่กำลังสวดชุด 12 ภาษาที่นำมาใช้แสดงจะเป็นเรื่องราวในวรรณคดีไทย วรรณคดีต่างชาติ ตำนาน นิทาน และเพลงพื้นบ้าน การแต่งกายและอุปกรณ์การแสดง นักสวดจะแต่งกายเหมือนการแสดงเพลงพื้นบ้านทั่วไป คือ นุ่งผ้าม่วง เสื้อคอพวงมาลัย มีผ้าขาวม้าคาดเอว และมีชุดเครื่องแต่งกายตามแต่ละเนื้อเรื่องนำมาแสดงเพิ่มเติมจากชุดที่ใส่อยู่ อุปกรณ์ที่ใช้จะใช้เช่นเดียวกับอุปกรณ์ที่พระภิกษุสวดพระอภิธรรม คือ ตู้พระอภิธรรม ตะเกียงจุดไฟ และตาลปัตร เวทีที่ใช้แสดงเรียกว่า “ร้าน” การสวดคฤหัสถ์ไม่ใช่วงดนตรีประกอบ แต่จะใช้เครื่องประกอบจังหวะ เช่น กรับเสภา ฉิ่ง ฉาบ โดยนักสวดจะช่วยกันเล่นเครื่องดนตรี นอกจากนี้ นักสวดยังมีวิธีการใช้เสียงของดนตรีอีกวิธีหนึ่งมาประกอบการแสดง คือ “ดนตรีปาก”

โดยขับร้องไล่ทำนองเพลง เลียนเสียงเครื่องดนตรีแต่ละชิ้นให้สอดคล้องประสานกัน มีการกระทบกระทั่งกัน และการกระทึงเสียงให้สนุกสนาน

สรุป

การสวดคฤหัสถ์เป็นการแสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว เป็นต้นกำเนิดของการแสดงไทย อีกหลายประเภท และยังสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อในด้านพระพุทธศาสนา เป็นการละเล่นที่มีค่าแขนงหนึ่งของไทย เป็นมหรสพที่หาดูได้ยาก และกำลังเสื่อมความนิยมลงจากสังคมไทย ด้วยสาเหตุและปัจจัยหลายอย่าง เข้ามามีผลกระทบทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่างๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในปัจจุบันเมื่อพูดถึงคำว่า “สวดคฤหัสถ์” แทบจะไม่มีใครรู้จักเลย นอกจากบุคคลในวงการที่เกี่ยวข้อง หรือผู้ที่ต้องการจะศึกษาเรื่องนี้จริงๆ จึงจะทราบว่าการสวดคฤหัสถ์ คืออะไร แต่ในความเป็นจริงแล้วหากลองศึกษาพัฒนาการของมหรสพชนิดนี้แล้ว จะทราบว่า มหรสพประเภทนี้ไม่ได้สาบสูญหายไปไหน แต่เพียงแปลสภาพไปเป็นรูปแบบการแสดงประเภทอื่น จนแทบมองไม่เห็นเค้าโครงเดิม ทำให้อนุชนรุ่นหลังไม่รู้จักหรือไม่ถึงสภาพของการละเล่นสวดคฤหัสถ์ได้ ในทางกลับกันถ้าพูดถึงเรื่องจำอวดหน้าม่าน ละครย้อย ตลกหน้าฉาก ตลกโขนละคร ทุกคนคงรู้จักกันดี จึงเป็นที่น่าเสียดายมากหากไม่มีการดำรงรักษาสืบทอดองค์ความรู้เรื่องสวดคฤหัสถ์ ที่เป็นต้นแบบให้กับการแสดงต่างๆ ที่ได้รับอิทธิพลโดยตรง อย่างเช่น จำอวด ละครย้อย และตลกในปัจจุบัน การแสดงชนิดนี้เป็นศูนย์รวมของศาสตร์ ศิลป์ และภูมิปัญญาของไทยหลายแขนง การเผยแพร่ และอนุรักษ์ภูมิปัญญาทางการแสดงของไทยแขนงนี้ไว้ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งทำการศึกษา รวบรวม ไว้เป็นแนวทางและทุนทางวัฒนธรรม ใช้สืบทอดเพื่อสร้างพื้นฐานทางองค์ความรู้ให้กับผู้ที่มีความสนใจ เพราะจะช่วยให้การอนุรักษ์ ส่งเสริม และเผยแพร่เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งศิลปิน นักวิชาการ ด้านการแสดง ก็สามารถนำไปใช้วิเคราะห์ สังเคราะห์ ความรู้ที่เกิดขึ้นให้เป็นคุณประโยชน์ บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร ใช้เป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ด้านการแสดงได้

รายการอ้างอิง

- ขุนวิจิตรมาตรา. (2543). เด็กคลองบางหลวง. กรุงเทพฯ: สารคดีในนามบริษัทวิริยะธุรกิจ.
- จินตนา กระบวนแสง. (2539). นานาสาระวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ: ศรีเมือง.
- เฉลิม เศวตน์นันทน์. จมื่นมานิตยน์เรศ. (2511). อนุสรณ์ “ศุกรหัสณ์”. เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ เสวกโท จมื่นมานิตยน์เรศ. 109 – 113.
- ชูชีพ ช่างของยุทธ์. (2523). การสาธิตจำอวด คณะท้าวพระนาง. สุจิตร์ ศูนย์สังคีตศิลป์ ครั้งที่ 35. กรุงเทพฯ: ศูนย์สังคีตศิลป์.
- ดำรงราชานุภาพ.สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. (2508). ตำนานละครอิเหนา. คลังวิทยา.
- ทวีศักดิ์ ภูานประทีป. (2534). พจนานุกรมไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติครั้งที่ 11.
- ธนิศ อยู่โพธิ์. โขน. พระนคร : โรงพิมพ์ศิวพร, 2511.
- นารี สาริกภูติ. วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวไทยเชื้อสายเขมร หมู่บ้านหัวสำโรง สระสองตอน และดงยา. ฉะเชิงเทรา : วิทยาลัยครูฉะเชิงเทรา 2531.
- นิธิตา ชูเมือง. (2544). การปรับตัวของสื่อพื้นบ้านโนราในสังคมไทย. กรุงเทพฯ.
- นิสา เมลานนท์. (2541). หนังสือการละเล่นและการละเล่นจำอวดพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- พระพุทธยอกฟ้าจุฬาโลกมหาราช, พระ. (2537). กฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: ครุสภา.
- ภาชิต จิตรภาษา. (2539). สวดคฤหัสถ์. นิตยสารศิลปวัฒนธรรม. 68.

- มนตรี ตราโมท. (2540). การละเล่นของไทย. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2534). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- สถิต เสมานิล. (2539). วิสาสะ. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อแกรมมี.
- สุนทรภู่. (2529). กาพย์เรื่องพระไชยสุริยา. กรุงเทพฯ: โอเอส ปรีนติ้ง เฮาส์.)
- อรวดี ณะจันทร์. (2545). สวดคฤหัสถ์ : กรณีศึกษา นักสวดตำบไลไฟจำศีล อำเภอวิเศษชัยชาญ จังหวัด
อ่างทอง. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาดนตรี คณะศิลปกรรมศาสตร์,
มหาวิทยาลัยมหิดล
- อนงก นาวิกมูล. (2527). สวดคฤหัสถ์จากอ่างทอง สู่วิถีชีวิตของศูนย์สังคีตศิลป์ รายการ ครั้งที่ 229. กรุงเทพฯ:
ศูนย์สังคีตศิลป์.